
ПРОГЛАД

Издание на Филологическия факултет
при Великотърновския университет “Св. св. Кирил и Методий”

кн. 2, 2012 (год. XXI), ISSN 0861–7902

СТАТИИ

Жанета НАЛЕВАЙК

(Варшавски университет)

**ЛИТЕРАТУРА – ЛИТЕРАТУРОЗНАНИЕ – ФИЛОСОФИЯ.
ПРОБЛЕМИ НА РЕЛАЦИЯТА, ЕЗИЦИТЕ, КОМУНИКАЦИЯТА¹**

Żaneta NALEWAJK

**LITERATURE – LITERARY STUDIES – PHILOSOPHY.
PROBLEMS OF RELATIONS, LANGUAGES AND
COMMUNICATION**

The main goal of the article is to describe relations between literature, literary studies and philosophy. The author points out in the text the concept of Janusz Slawinski, formulated in the article “Literary statement and philosophical statement. Three points and also one” and discussed with his propositions. She tries to show situations in which the same literary text should be analyzed from two points of view – from the philosophical perspective and from the perspectives connected to literary studies – at once. The article offers a methodological reflection presented in the light of modern comparative, interdisciplinary studies.

Key words: *literary statement, philosophical statement, literature, modern comparative studies, Janusz Slawinski, methodology*

Предмет на статията са връзките между литература, литературознание и философия. Гледната точка на авторката се опира на концепта на Януш Славински, формулиран в статията му „Литературният изказ и философският изказ – три въпроса и още един“ и дискутира неговите предложения. Показани са си-

туации, при които едни и същи литературни текстове могат да бъдат анализирани в две перспективи – литературоведска и философска. Статията реализира методологични рефлексии в светлината на модерната компаративистика и интердисциплинарните изследвания.

Ключови думи: философски изказ, литературен изказ, компаративистика, интердисциплинарност, методология, Януш Славински

Въпросът за релацията между литература, философия и литературознание не принадлежи към решените и изчерпателно представените. Трудно е да се говори за съществуване на някаква „граматика“ или модел, който би могъл да посочи всички възможни връзки помежду им. На още по-големи трудности се натъкваме, когато приемем, че двете споменати дисциплини си служат с различни хомогенни езици, притежаващи точно определени правила за конструиране на правилен изказ. Репертоарът на тези правила би трябвало да се счита за завършен, но същевременно и за такъв, с чиято помощ могат да се извършат неограничен брой операции в речника на отделните дисциплини. Тогава неизбежно попадаме на въпроса за целесъобразността и възможността всеки от тези езици да бъде преведен на „чуждия“ език на другата дисциплина. Не помалко съществен се оказва и въпросът за това какви условия трябва да бъдат изпълнени, за да може в процеса на „превеждането“ да бъде спасена спецификата на тези дискурси и да бъде създадена функционална теория на „превода“ им.

Инспирирана от очерка на Януш Славински *Литературният и философският изказ: три въпроса и още един* (Sławinski 2000 а, 80–87), бих искала да разгледам поставената проблематика в литературоведска перспектива. Авторът на посочената статия, разсъждавайки върху релациите, споменати в заглавието, очертава три типа ситуации, при които литературознанието може да се поддаде на изкушението да ситуира предмета на своите изследвания в проблематичния кръг, от който обикновено са погълнати философите. С първата ситуация се срещаме тогава, когато интерпретаторът се занимава с творби, определени от Славински като „преквалифицирани“, т. е. такива, които първоначално са били ситуирани в областта на философския дискурс, а впоследствие, с течение на времето,

тяхното възприемане става все по-близко до рецепцията на художествената литература. Трябва да се отбележи, че споменатата конверсия невинаги притежава диахронен характер, тя може да бъде разпозната и като синхронна. Ако приемем разделянето на дисциплините (философията и литературознанието), последният случай се проектира в най-малко два типа четене на текста: когато интерпретативната практика го отнася към философската традиция или когато се превръща в отправна точка например към историческата поетика.

Съществуват обаче хибридни жанрове, като например есето, които по принцип са ситуирани на кръстовището на дискурсите, а същевременно не спазват нормативните правила на нито един от тях. Те поставят под въпрос жанровата идентичност, подлагат на съмнение изработената с труд класификация на литературните форми. Дискусията над текстовете, в чиято сфера ни чака среща с жанровата полиморфност, води понякога до проблематизиране на целесъобразността на извършената систематика, провокира задаването на въпроси от типа „възможно ли е есето“? (Markowski 1995, 109–119). Това не е маловажен въпрос, понеже спецификата на дадения отговор посочва границите, отвъд които литературознанието не може да прекрачи, ако на изследвача са близки грижата за „чистотата“ на научната дисциплина, стремежът към защита на своеобразния и език, а също и нуждата от противопоставяне срещу тенденциите на подчиняване на литературоведския от философския дискурс.

Примерът с есето, което често бива политематично, от гледна точка на неговата описателност и жанрова „недисциплинираност“ (изразяваща се често в нежеланието да се спазва правилото, гарантиращо, че хармоничният текст е този, който следва една тема, стилистика и проблематика, ситуирана в центъра на внимание само на една област от знание), позволява да се постави въпросът за границата на литературоведските търсения. Въпросът не опира до липсата на успешни опити за прецизиране на поетиката на есето. Напротив². Проблемът е друг. А именно: ако литературоведът се спре единствено само на описанието на формата на текста (да вземем за пример есето на Болеслав Мичински *Портретът на Кант* (Miciński 1970, 98–128)) и се откаже от изследването на неговите интертекстуални препратки към дискурсите на други дисциплини (в този случай

философията и историята на изкуството), изследвачът ще успее да схване единствено опорния принцип, на базата на който е била създадена тази хетерогенна творба. Антропологичното съдържание, а също и въпросите, които са обект на историята на философската мисъл, ще бъдат безвъзвратно изпуснати, а все пак именно те съставляват окончателния ефект, който този майстор на изкуството на есето предизвиква в читателя.

В *Портрета на Кант* съжителстват равноправно съждения от областта на историята на изкуството, историята на литературата и историята на идеите, библейски цитати съседстват с препратки към *Крал Лир*, а също и към творбите на философа от Крулевец Емануел Кант, поезията на Ивашкевич кореспондира с интерпретацията на фреските на Микеланджело. Биографичните факти из живота на Кант се смесват с литературната херменевтика, в същото време напластяването на мотиви служи не само за да запази в паметта на читателя отделни аспекти на обсъжданата в есето проблематика, чиято изразителност би могла да избледнее по време на четенето³. Същевременно това е начин на въздействие върху сферата на емоциите, който не ни позволява да се задоволим с интелектуалния анализ на текста. С други думи: *Портретът на Кант* е един от многото примери, които ни убеждават да поставим проблема за обособеността на такива дисциплини като литературознанието и историята на философията, за комуникацията между тях, а също и за целесъобразността на потърсените между тях връзки. Тук се явява риторичният въпрос: дали можем да интерпретираме текста на Мичински, ако не познаваме творбите на философа от Крулевец, макар и такива като *Критика на способността за съждение* и *Пролегомени към всяка бъдеща метафизика*, а също и препратките към тях? И можем ли поне да определим темата на есето? Проблемът може да бъде трансформиран и представен така: дали без елементарно познаване на литературната традиция, поетиката на жанровете или, ако признаем литературния текст за изказ, управляван от правила, различни от правилата на философския изказ⁴, бихме могли да разберем съдържанието на есето, неговите основни възгледи и да идентифицираме кохерентните му механизми?

Есеистичните творби не са единственият пример за текстове, които поради своята тематична и конструктивна полиморфност могат

да бъдат ситуирани в няколко херменевтични пространства едновременно. Срещаме се с възможността (или необходимостта?) за едновременен прочит в контекста на литературоведския и философския дискурс тогава, когато в текста се появяват многобройни криптицитати от различни философи⁵ или тогава, когато заглавието на творбата съдържа лексика, типична за философските текстове. Във втория случай имаме предвид наличието на архитектурални указания, манифестирани например в употребата на думи като „трактат“, „философска повест“, „философска поема“, което може да поощри читателя да търси език, позволяващ връзката между литературен анализ и философска перспектива. Можем да отбележим, че философска лексика може да се появи не само в заглавията, но и в самия текст. Не могат да се изключат ситуации, при които е възможно да се окаже, че тя има ключова смислопораждаща роля.

По подобен начин може да се обхване проблемът за „преквалифицирането“ на философските текстове, за което пише Славински. Този въпрос заслужава малко по-различна оптика, отколкото предложената от литературоведа в статията *Литературният и философският изказ: три въпроса и още един*, а също и да запитаме: дали философската поетика, подложена на конверсия и станала предмет на литературоведски анализ, е наистина, както обявява изследвачът, „поетика недостатъчно силна, за да осигури на текста [първоначално философски – доп. Ж.Н.] родова идентичност?“⁶ (Sławiński 2000 a, 82). Дали е свидетелство за „слабост“ трудността в жанровото идентифициране на такъв тип текстове, събуждаща интереса на представители на други дисциплини, които след прочит решават да я направят предмет на своите изследвания, да я опишат със своя език? Трябва да се съгласим със съавтора на *Очерци по теория на литературата*, че проблемът с родовото подчинение на текста невинаги е свидетелство за неговата културна ценност, нейно необходимо или достатъчно условие. Но и не може еднозначно да се твърди, че споменатата характеристика трябва да бъде възприемана като знак за това, че философът не се е справил с материята на дисциплината си. Впоследствие си струва да се замислим дали философичността и литературността трябва да представляват членове на бинарна опозиция? Мисля, че с внимание към главните задачи

на историята на литературата⁷, приемането на разделността на дисциплините философия и литературознание улеснява подреждането на явленията и си струва да бъде признато за правило. Но това правило не трябва да се прилага абсолютно и безусловно. Приемането на ограничаващия възглед, съгласно който няма кореспонденция между литературоведската и философската проблематика, а техните области не са податливи на интерференция и се взаимноизключват, би довел до редуция на смисъла, който може да бъде прочетен в тях. Иначе казано, понякога нееднозначността на жанровата или/и родовата принадлежност се явява извор на богатство от значения и съдействия за акумулацията на съдържание в творбата. В този случай стремежът към търсене на комуникация между клонове на знанието, такива като литературознанието и философията, изглежда обоснован. Ползността, а също и правомощията на споменатата практика имат ограничена сфера и зависят от присъстващите в творбата сигнали, които не позволяват интерпретативната практика да се осъществи само в пределите на едно херменевтично пространство.

Друга, описана от Славински ситуация е тази, при която литературоведът усеща изкушение да забелязва философичността на литературната творба. Тя се свързва с предприятия от филолога опит да реши въпроси като: проблеми на „природата, историята, времето, моралния дълг, космоса, личността и др.” (Sławiński 2000 a, 82). Авторът смята, че този повик, макар и да се появява често, не винаги е по препоръчителни причини. За да аргументира позицията си, Славински изброява действията, които не трябва да служат на научните разсъждения. Сред тях са: изваждането или откъсването на изречения от контекста – Славински определя като ефимистични случаите на „освобождаване от контекста на цитати, съдържащи мисли, които от гледна точка на своята възвишеност или гръмкост заслужават да бъдат наречени „философски.” (Sławiński 2000 a, 82).

Следваща, малко по-рафинирана, практика издава съзнание за съществуващи в литературния текст предавателни инстанции. Като последица философското в творбата не може винаги да бъде идентифицирано с „общото ѝ красноречие“, с главното ѝ послание. Напротив, многократно то може да отведе към една от гледните точки и няма достатъчно основания да му се приписва допълнително значе-

ние, да се разтегля неговата перспектива и да се проектира върху смисъла на цялата творба. Привиден знак на по-голяма рафинираност е, според убеждението на Славински, стремежът към откриване на философско съдържание в дълбоката семантична структура на творбата, без да се има предвид дали е изразено то *explicité* или не. В този случай често се стига до подмяна на предмета със субекта на изследването. Поражда се ефект на проектиране на собствени мисли върху текста, на наслагване на свой дискурс върху езика на творбата (който не бива анализиран) и дори не прави опит да се преструва, че не е така.

Този вид практика със сигурност не може да служи за образец на това какви минимални условия (необходими и достатъчни) трябва да бъдат изпълнени, за да може философско-литературните разсъждения да заслужат да бъдат дефинирани като научни. Струва си да бъдат разгледани и други случаи, за които не споменава Славински, например като този, в който авторът непосредствено говори за своя интерес към историята на философската мисъл, признава, че е инспириран от научни становища. Тези становища могат да имат и негативен характер, както е в случая с Гомбрович, който твори текстове, пресъздаващи собствена философия на културата. Тяхната илюстрация са литературните текстове на Виткаци, които пропагандира по този начин философската му мисъл и тласка към автоформиране в тази област или чете лекции, провокиращи слушателите с твърдения от типа „миличко, опитай се поне веднъж да имаш светоглед”⁸. Дали при тези ситуации пренебрежението към опита за разпознаване и описание на литературни текстове може да се оправдае с грижата за чистотата на упражняваната литературоведска дисциплина? От по-горните разсъждения се вижда, че по този въпрос имам основание съмнения.

Славински посочва още една стратегия, прилагана от историците на литературата и водеща до опити за реконструиране на философските извори на определено литературно течение, на отделни поетики или литературни програми. За съжаление, стремежът към пресътворяване на техните философски основания не върви в комбинация със систематичността на рефлексията, не води до опити за ситуиране на размишленията в сферата на някой от философските

дялове, например епистемологията, онтологията, аксиологията или философията на езика. Впоследствие сферата на изследване не получава точно определение и ограничение, нейният предмет не е ясно ситуиран в рамките на конкретен дял. Това води до смесване на проблематики: историософията се смесва с влиянието на „науките за всичко съществуващо“, теорията на познанието и науката за ценностите не могат да бъдат отделени. Нещо повече, философските концепции биват представени като предшествващи текстосъздаващата литературна практика. Те биват схващани като условие за съществуването на тази практика. Впоследствие не само писането на литература, но и литературно-историческите изследвания загубват автономията си, проявяват се като вторични и несамостоятелни, зависими от философските решения, които изцяло ги подчиняват. Тяхната независимост става съмнителна.

Както справедливо подчертава Славински, горепосочените случаи принадлежат към най-често срещаните в изследователската практика, които в същото време са най-малко обмисляни и проблематизирани от гледна точка на методологичното им и учебно съдържание. Според изследвача, за да може те да получат правомощие, би трябвало да отговорят на следните изисквания:

„[...] да бъдат подкрепени от съответна аналитична практика, позволяваща да се опише преходът от текста, представляващ философска основа, към текста, съдържащ нормативна теория на писателската дейност” (Sławinski 2000 a, 85).

Въпреки скептицизма на Януш Славински по този въпрос заслужава внимание формулираният от него призив към изработване на адекватни, проверени изследователски процедури, правещи възможно описанието на зависимостите между общата („по-скоро елементарна“) философска концепция и правилата на сътворяване на литературни текстове⁹. Считаю, че спрямо такъв постулат, рудиментарно задължение на изследвача, залагащ съществуването на такива релации и отправящ призив към тяхното доказване, би било доопределянето на техния характер, указанието дали в конкретния случай се срещаме с едностранното влияние на конкретно философско становище върху отделните поетики или течения, или с паралелното действие на близки за литературните и философските

текстове мотиви и проблематики по време на някоя от епохите, или може би с взаимодействие (литературата нееднократно е ставала обект на размисъл от философи като Фридрих Ницше, Албер Камю, Ханс Георг Гадамер, Мартин Хайдегер и Лев Шестов, а неизброимо много писатели и поети са посочвали *explicité* философските извори на своите творчески инспирации). Тези случаи могат да доведат до подчиняване на литературните изследвания на философската рефлексия, докато философията не изработи теория, описваща начина на съществуване на литературната творба и правилата на нейната организация, Дори ако теорията на литературната творба излезе изпод перото на философ (историята познава такъв случай – това е *За поетическото изкуство* на Аристотел), то можем да допуснем, че такъв вид изследване е само опит за сътворяване на описателно и/или нормативно конструиране на теорията на възприемане и на вътрешната структура на литературната творба, а не философска изповед *sensu stricto*, следователно проблемът за споменатото подчинение изобщо няма да се появи.

Позоваването в литературоведските текстове на наследството на философската мисъл изглежда обосновано не само тогава, когато изследвачът показва компетентността си както на историк, така и на теоретик на литературата, а предметът на анализ има хибриден характер – стои между литературния изказ дискурсивните текстове, препрещаша непосредствено към дисциплини, различни от литературознанието. За пореден импулс към търсене от страна на литературоведите на съпадащи дискурси (на различни клонове от знанието) в литературните текстове може да бъде призната ситуацията, при която писателят използва терминология, запазена за философския дискурс, и прави това както в литературните творби, така и в текстовете с дневников или епистоларен литературен характер – това позволява да бъдат приемани за изказ, откриващ концептуалните тайници на литературните творби. Можем също да си представим изследователски проект, при който интерпретаторът се стреми да прояви своеобразно „партньорство“ към автора на литературната творба, а също и на твореца на философската концепция. Понеже и в единия, и в другия случай предмет на анализ са текстовете, написани по правилата на определена поетика, то призивът към преанали-

зирането им едновременно от две перспективи (тази на историка на литературата и тази на историка на философията, със запазване на процедурите, характерни за всяка от дисциплините), не трябва да бъде предварително обречен на неуспех. Все пак имат и литературни творби, проблематизиращи мълчаливите препратки към философски становища и светогледни концепции, или показващи в нова светлина избрани аспекти от тях, както и съществуващите философски изследвания, посветени на литературата, представляващи неин творчески прочит.

Въпросът става значително по-сложен, когато предмет на литературоведските разсъждения станат зависимостите между изказите с философски характер изпод перото на различни мислители и поетиката на избрана литературна група или художествено течение. Този вид изследователска практика изисква да бъде прието основанието, че в този случай се срещаме с два „колективни субекта“, от които единият влияе върху другия, а в същото време обект на изследване могат да бъдат само индивидуализирани концепции и конкретни поетики на творци. Посочените трудности водят рано или късно до необходимостта да се поставят фундаментални въпроси. През втората половина на седемдесетте години на XX век те са вече формулирани от Януш Славински по следния начин:

„Дали в работата на изследвача на философски творби се появяват ситуации, при които оказва помощ скроената по същата мяра концепция на литературния изказ? Дали изобщо той изпитва нужда да представи измерението на „литературността“, за да умножи знанията за „философичността“ на текстовете? ” (Sławiński 2000 a, 85–86).

Към проблемите, посочени от Славински, трябва да добавим още: дали черпенето от наследството на философската мисъл може да благоприятства разбирането на механизмите на литературната творба? Едно от възможните решения на така поставените въпроси е споменатото вече съгласие с твърдението, че езиците на философията и литературознанието са своеобразни, винаги независими и взаимно непреводими, признанието, че литературата и философията имат собствена граматика, а системата на литературния език категорично се различава от системата на философския език. Изследва-

нията на единия и на другия в такъв случай трябва да бъдат провеждани отделно и да се стремят към систематизиране на много явления в областта на всяка дисциплина чрез описване на най-простите реакции, извършващи се помежду им. Такова поставяне на въпроса със сигурност ще бъде благоприятно за сложната материя на отделните дисциплини, но няма да ликвидира посочените проблеми, единствено ще се изплъзне от полезрението. По този начин от хоризонта на рефлексия ще изчезнат големи сфери от специфични значения за тези текстове, които не само имат трудна генологична идентичност, защото елементите им са хетерогенни, но и не може да се уточни еднозначно принадлежността им към конкретна област.

В статията *Литературният изказ и философския изказ: три въпроса и още един* Януш Славински изразява допускането, че тази тематика ще стане за в бъдеще притегателна както за литературоведи, така и за историци на философията. След почти тридесет години от публикуването на текста, се оказва, че, за жалост, тази прогноза не се е сбъднала докрай. За жалост, защото, когато при преглед на полскоезичните публикации по темата за релациите между литературното, философското и литературоведското мислене, прави впечатление липсата на публикации, издаващи амбиция за написване на разработки, показващи цялостен обхват на проблема. По правило, в случаите на рефлексия над възможните връзки между философия и литература, се разискват разликите и подобията между отделните философски становища¹⁰ и общата изразителност на литературните творби, като позоваването на философските становища обикновено е изходна точка към херменевтиката на отделни произведения. В други случаи предмет на анализ става разбирането на литературата вписано в отделни философски концепции¹¹, или се разискват философските контексти на литературата¹². Същевременно значително по-рядко изследвачите правят предмет на анализ самите процедури, позволяващи съпоставка на дискурсите на двете различни дисциплини в едно изследване, рядко се задава въпросът за възможността и правомощията на избрани стратегии. Въпросът не е в това, да се установява липса на такива правомощия. Има текстове, които размътват прецизната подялба и класификация на формите на изказ:

„Те оказват – както пише Славински – категорична съпротива срещу опитите да бъдат вписани в някаква типология на изказа. И поезията, и философията изглежда постоянно се преселват в областта на стабилизирани форми на речта. Няма начин да им бъде направена характеристика чрез посочване на мястото, което заемат, тъй като са безнадеждно лишени от такова място. Знаменателна за тях е не каквато и да било локализация, а точно изплъзването от локализации – преместването сред кодифицираните и институционализирани в обществената практика дискурси, коловозите на преместване и неочакваните съседства. Не напомнят функционалните езици (така, както ги разбира лингвистиката), отговарящи на определени постоянни параметри на комуникативна полезност, а по-скоро напомнят например научните дисциплини, правото или езика на бюрокрацията [...]. Придвижват се открито по територии на урегулирани и разграничени дискурси, поставяйки под въпрос заварените граници и подялбата на компетенциите”¹³.

Изследването на такива трудове, ако се приеме безусловната разделност на отделните области на знанието, поражда едноаспектни разсъждения, но в ситуация, когато интерпретаторът желае да се заеме с текста многоаспектно, той се изправя пред необходимостта да прекрачи извън дискурса на една дисциплина, както и да си даде сметка за характера на процедурите, правещи възможно такова прекрачване. В този последен случай присъствието в едно произведение на проблематика, ситуираща се в центъра на две отделни дисциплини, принуждава изследвача да търси такъв език, който би се помещавал на техния кръстопът и който би позволил да бъдат разпознати и описани граничните проблеми. В такъв случай изследвачът се излага на упрека, че формулираните в студията наблюдения не заслужават да бъдат наречени нито „чисто литературознание“, нито „чиста история на философията“, че могат да бъдат идентифицирани като еkleктични¹⁴ (Sławiński 2000 b).

В споменатата ситуация, с оглед на неидетичността и нееднородността на парадигмите, в които може да бъде ситуиран текстът, възникват редица методологични проблеми. Защото се появяват въпросите: Дали е допустимо и ако е, то кога и на какво основание свързването на различни изследователски подходи, ситуиращи се

вече не само в рамките на една дисциплина, а принадлежащи например към две области на знанието, определяни като хетерогенни? Дали може да определим като правомерно едновременното, в рамките на едно и също изследване, черпене от репертоара на формите на философския език и от съкровищницата на литературоведските дискурси? Дали тук във всяка ситуация трябва да говорим за неконтролирано, насилващо правилата на елементарната методологична правилност, смесване на изкази с различен произход и статус, а също дали е позволено (и ако е, то в какъв случай) едновременното им използване в една студия да бъде третирано като изкуство да се транслира езикът на определена дисциплина на друг език? И накрая, доколко характерните за тези дисциплини терминологии могат да бъдат превеждани? Дали съществува шанс за комуникация между различните области на познанието?

Защита от обвиненията в еkleктизъм отчасти може да бъде прецизното определяне на корпус текстове, при анализа на които онзи хетерогеничен език може да бъде апликиран, а също и доопределянето на границите на допустимост на използване в научните изследвания на разноименни дискурси и описание на целесъобразността на търсенето на кореспонденция между тях. В случай на хибридни произведения, убеждението, че дискурсът на една дисциплина винаги ще бъде по-меродавен от езика на друга, изобщо не е очевидно и е трудно те да бъдат възприети като небудещи протичворечия, единствено валидни, като такива, които е невъзможно да бъдат проблематизирани или оспорени. Смятам, че мерна единица за ценността и целесъобразността на такъв подход могат да бъдат резултатите, получени в процес на изследвания, правилността и ефективността на прилагашите го аналитични процедури, последователността му в реализацията на приетите тези, както и дали той е в състояние да генерира прираст на познание. Отговарянето на тези изисквания може да бъде прието за реализация на един от постулатите, формулирани от Януш Славински, а именно постулатът за „изграждане на [...] теория на еkleктизма като изследователска дейност“ (Sławiński 2000 b, 43). Както посочва изследвачът:

„Съвсем не е изключено, в рамките на съпътстващата този въпрос дискусия да излезе наяве, че осъзнаващият себе си еkleк-

тизъм може да представлява понастоящем единствената основа за стремежите, които се извяват под гръмките названия “интердисциплинарност” и “интеграция” на познанието” (Sławiński 2000 b, 44).

При анализа на постулата на Януш Славински си струва, както смятам, да се постави въпросът: дали практикуването на еkleктизма, разбиран като подреден и повтарям начин на изследователски действия, водещи до определени резултати, е все още еkleктизъм, или е може би просто нова методология, чието използване изглежда оправдано тогава, когато предметът на теоретична презентация е хетерогенен? Споменатата хетерогенност нееднократно поражда необходимост предметът на изследването да бъде описван с нехомогенен дискурс. Мисля, че така би трябвало да бъде най-вече в случаите, когато той благоприятства разширяването на хоризонтите на изследователско разпознаване, извличането от творбите на съдържание, невъзможно за постигане без конфронтация на разноименни езици.

Решавайки да избере такава стратегия на изследване на творбата, литературоведът е длъжен да вземе под внимание това, че ще срещне проблем с легитимирането на използвания от него език/езици на описание. Друг въпрос е, че с проблема за легитимирането се борят всички дискурси, а тази ситуация навежда на размисъл над факта, дали теорията, която е следствие на критиката на *mimesis* на творбата в теоретична конструкция, е влязла във фазата „постреализъм“. Струва ми се, че не е задължително да бъде така. Колкото повече аспекти на произведението, от много различни перспективи и с посредничеството на определени и добре подплатени методи на изследване, успее да хване конкретната теория, толкова по-малка е вероятността да се натъкне на обвинения в постреализъм. В конкретните случаи – писах за тях по-рано, такава теория ще трябва да се пребори също и с жанровата многоезичност и полиморфност на литературните текстове, които ще станат предмет на формулираните от нея разпознавания.

Понеже – както забелязва Януш Славински – както поетът, така и философът правят проблем от липсата на постоянна принадлежност на собствените си изказвания към един дискурс, изглежда, че в основата на тяхната активност лежи някаква комуникативна утопия.

„Това не е утопия – подчертава Славински – лишена от изразително осъществяване, и затова ситуацията с литературния изказ и с философския изказ не може да не бъде проблемно предизвикателство за теорията на дискурса” (Sławiński 2000 a, 87).

Тази утопия произлиза от усещането, че могат да бъдат формулирани принципни наблюдения на език, който нарушава правилата на институционализираните речеви кодове. В аналогична ситуация (свързана с необходимостта от създаване на нов език) може би ще се намери изследвач, който иска да опише тяхната пограничност не само в негативни категории (например чрез детайлизиране на правилата на дискурса, които са били нарушени в конкретното произведение).

Това „проблемно предизвикателство”, което трябва да превъзмogne теорията на дискурса, се оказва идентично с проблематиката на комуникацията между отделните клонове на познанието, която, все още недостатъчно позната, продължава да чака полагащото ѝ се описание. Не е изключено реализацията на тази задача да изисква приемането на максималистичния принцип, че съществува ниво на универсална текстова граматика, обхващащо всички разсъждения, концентриращи се около антропологичните проблеми. Търсенето на такава граматика обаче би трябвало да става с уважение към достъпното познание по темата за статуса на текстовете, техните жанрове и спецификата на езиците на дисциплините, към които тези езици принадлежат.

Превод: *Маргрета Григорова, Станка Бонова*

БЕЛЕЖКИ

¹ Статията е публикувана в оригинал в полското реферирано литературно-научно списание „Текстуалиа“. („Tekstualia” nr 3 (10) 2007) <http://www.tekstualia.pl/index.php?DZIAL=teksty&ID=49>

² Виж например: A.S. Kowalczyk, *W kręgu poetyki eseju [w:] Kryzys świadomości europejskiej w estetyce polskiej lat 1945–1947. Vincenz. Stempowski, Miłosz*, Warszawa 1990, s. 7–43. Различно становище относно поетиката на есето представя М. П. Марковски, който смята, че от жан-

рологична перспектива такава поетика е безполезна, тъй като есето като жанр се характеризира с ниска степен на нормативност. Нормативността му обаче се оказва ненужна, тъй като нарушава правилата на първия от трите компонента на методологичното правило, наречено бърснач на Окам': „Да не се множат битиета, да не се създават функции, да се обясняват фактите възможно най-просто”, и изказва с малко по-различен език решението, наследено от традицията на реторичната мисъл. Според Марковски създаването на поетика на есето (ако на проблема се погледне от трансисторическа перспектива) се явява неправомерно, понеже „няма начин да се изгради поетика на есето, опираща се на неговата функционална различност”. По мнението на изследвача, изглежда съмнителен смисълът да се търси типичното за литературния изказ, който е невъзможен за ситуиране в рамките на „една, обединяваща визия на историята на литературата и на околните литературни дискурси” (такава, смята Марковски, не съществува). Този изказ предизвиква, както твърди Марковски, „непоследователна серия премествания в дискурсивната многопосочност, чийто връх са Реториката, Философията, Публицистиката, Критиката и Автопрезентацията”. Вж. М. Р. Markowski, *Czy możliwa jest poetyka eseju?*, с. 115–116. Твърдението на Марковски, посочващо ниската степен на конвенционализация на есето, показва трудностите, на които могат да се натъкнат литературоведите в опитите да създадат поетика на този жанр и да проследят неговите исторически промени, защото тези промени никога не са имали революционен характер. Същевременно констатацията на изследвача, съгласно която не съществува „една, обединяваща визия на историята на литературата и на околните литературни дискурси”, свързана с извода, според който стремейт за описание на есето от генологична перспектива остава извън рамките на правомерните дейности, се явява дискусийна. От приемането на тезата за несъществуване на цялостен образ на литературните и околните литературни промени и за конструктивната активност на литературоведите, които създават единствено „локални нарации“, вместо тотална визия на историята, не произтича непосредствено извод, че разсъжденията, чиято цел е да се разработи поетика на есето, са неправомерни. Дори, ако се приеме статусът на поетиката на жанра като конструкт, то и така няма начин да се подцени нейната роля в подреждането на литературната материя, приносят ѝ в натрупването на познание по систематизиран начин, което е част не само от литературната, но и от културната традиция. Действително на систематиките, изградени въз основа на това, което е типично, им се изплъзват характеристики, свойствени за единичните текстове, но това не променя факта, че подреждането на литературното наследство улеснява предаването му на

бъдещите поколения, създава по-голям шанс за запомняне, става един от факторите, подпомагащи стремежа за запазване на културната приемственост.

³ За това, че става дума за съзнателна намеса на Мичински, свидетелства коментарът *От автора*, който придружава споменатото есе. (Miciński 1970, 123).

⁴ От литературния изказ се изисква междуременно прозрачност и систематизираност на аргументите, йерархизация на отделните негови части, спазване на принципа за логическо непротиворечие, конструиране според хода на аргументацията)

⁵ Такава ситуация имаме например в *Порнография* на Витолд Гомбрович. В споменатия роман могат да бъдат намерени многобройни криптицитати или парафрази на твърдения, взети от трудовете на Ф. Ницше.

⁶ Подчертаното в цитата е на Ж.Н.

⁷ В това число включваме стремежа към изработване на периодизация на литературно-историческия процес, следенето на еволюцията на мотивите, идеите и проблемите в литературните творби, които се появяват в отделните периоди, изследването на промяната в читателската нагласа в исторически план.

⁸ За четенето на Виткаци, състояло се в Закопане през 1934 година, споменава междуременно Едвард Балцежан в текста: *Poezja filozoficzna. Bolesław Leśmian (i niewielu innych)* (Balcerzan 1996, 51). В споменатия текст изследвачът прави опит да отговори на въпроса как може да съществува философия в поезията, и представя типология на философската поезия, разграничаваща три различни вида. Първият, това е писаният в поетическа проза или в стих **поетически философски трактат**, един от видовете *poesis docta* („учена поезия“). Неговият творец трябва да съчетава познаването на историята на философията с компетенциите на философ и поет. И същественото е, че използваните от него в произведенията литературни средства са подчинени на стремежа за изграждане на оригинално философско предложение, изпълняват функция, подпомагаща хода на аргументацията. Както припомня Балцежан, традицията на поетичните философски трактати започва от древността, да споменем само труда на Лукреций *За природата на нещата*. Новите времена не са загубили интерес към този жанр. Актуализират го не само романтиците (*Генезис от духа/Genezis z Ducha* на Юлиуш Словацки), но също и позитивистите (*Nad głębinami/Nad głębiami* – цикъл сонети на Адам Асник, отразяващ хода на аргументация, характерен за философския трактат. Поетичният философски трактат се появява също и в междувоенното двадесетилетие (За книгата *O książce, Към светец Х./Do księdza Ch.* на Чеслав Милош) и след втората световна война, например *Морален трактат (Traktat moralny)* също на Милош. Вторият от изброените

от Балцежан видове философска поезия е **поетическа илюстрация на философска идея**. Авторите на такива поетически текстове черпят вдъхновение от традиционната философска мисъл по следния начин: идеите, които даден философ е изразил чрез езика в повечето дискурсивни случаи, поетът представя с посредничеството на литературни средства. По този начин последният не създава собствена система, черпи от чуждите постижения, замествайки езика на трактата с езика на поезията. Като пример за такава практика Балцежан посочва: *Трени* на Ян Кохановски, илюстриращи идеите за стоицизъм, както и стихотворението на Леополд Стаф *Ковачът/Kowal*, илюстриращ главните идеи на нищеанизма. И накрая, третият вариант на философичност на литературния текст това е **философия, скрита в поезията**, чийто автор съчетава компетенциите на поет и философ, но изразява собствени, оригинални философски концепции на език, различен от езика, с който правят това философите. Проблемите, намиращи се в центъра на интересите на философията, тук се решават с посредничеството на литературните средства.

Както пише Блацежан: „Философията, скрита в поезията, изисква разшифроване; не повтаря готови отговори, повтаря универсални въпроси”. (Balcerzan 1996, 50). Пример за този вид са, според мнението на литературоведите, влизащите в състава на *Лозанската лирика (Liryki lozańskie)* стих *Над водите велики и чисти Nad wodą wielką i czystą* на Адам Мицкевич и преди всичко поезията на Болеслав Лешмян.

⁹ Славински твърди: „Тезата, твърдяща че принципите и правилата на литературната активност се извеждат от някакво по-елементарно изказване с философски характер, ще си остане чисто риторична декларация, докато не намери продължение в изследователска процедура, позволяваща детайлно вглеждане в семантичния процес на това извеждане. Засега не е намерила този тип продължение; можем да се съмняваме, че ще го намери някога”. (Sławinski 2000 a, 85)

¹⁰ За пример за такива разпознавания може да се приемат текстовете, чиито автори са: К. Okopień (Okopień 1982, 121–130), М. Wyka (Wyka 2006-).

¹¹ Виж например: К. Bartoszyński (Bartoszyński 1982, 183–197); D. Ulicka (Ulicka 1992); К. Rosner (Rosner 1974); М. Januszkiewicz (Januszkiewicz 1998).

¹² Виж. J. Kurowicki (Kurowicki 2004).

¹³ (Sławinski 2000 a)

¹⁴ В хитроумният, обратлив, написан с чувство за хумор текст *Бележка за еklektизма (Wzmianka o eklektyzmie)* Януш Славински е реконструирал упреците, които могат да бъдат отправени към изследвача, чиито начинания е възможно да бъдат идентифицирани като практикуване на еklektизъм. Сред тях авторът на *Концепция за поетическия език на Краковския авангард* изброява разностиленост (липса на елегантност), неправдоподобност, неправ-

вилност (отдалечаване в изследователската дейност от верността на методологичните универсалии) и липса на откривателство. Славински конструира също така три модела на отношения, отговарящи на позициите, от които може да бъде критикуван еklektизмът. От гледна точка на естетата нееднородността на разглежданата в текста проблематика, съдържащите се в нея препратки към различни системи понятия трябва да водят до нарушаване на принципа *decorum*. Липсата на загриженост за справяне в научните трудове с изискването за едностилност, обхванато от тази перспектива, не може да бъде оправдано дори от високата степен на оперативност или функционалност на изказа, чийто автори използват постиженията на повече от една методологична школа. Затова пък по мнението на доктринера, т.е. на изследвача, приемащ себе си като представител на единствено правилната теория, еklektизмът е недопустим, тъй като за разлика от най-добрият метод не може да доведе до безспорно познание. Объркването, до което води, не служи за нищо и не носи никаква полза за доктрината. Тя, от своя страна, третирана като език на привилегированите обяснения, считана за най-добра от възможните концепции, не се нуждае от никакви иновации, допълнения, доизказвания, а още по-малко от проблематизация, проведена от гранични позиции. Също така за пуриста, начинанията на еklektика се оказват трудни за приемане. Те могат да бъдат третираны като приемливи в нормативен модел на правилност, общ за всички науки. В дискусията между пурист и еklektик няма да му помогне аргументация чрез пример, посочващ хетерогенността и спецификата на предмета на изследване, които правят невъзможно използването на моделна аналитична процедура. Но за пуриста по-съществена е безспорната правилност на начина, по който се достига до резултатите, отколкото стремежът към експериментиране с областта на прилагане и донастройване на процедурите за изследване на нов емпиричен материал, чийто плод трябва да бъде умножаването на познанието. Не подлежи на обсъждане фактът, че верификацията на еklektичните концепции е значително по-трудна от верификацията на трудове, верни на един изследователски подход, в чиито случай се оценява между другото съответствието с реализацията на принципите на конкретна теория или системно разбиране. По тази тема виж Й. Славински (Sławiński 2000 b, 36–41).

ЛИТЕРАТУРА

Balcerzan 1996: Balcerzam, E. Poezja filozoficzna. Bolesław Leśmian (i niewielu innych). // *Przestrzenie świadomości. Studia z filozofii literatury. Poznańskie studia z filozofii humanistyki*, t. 3 (16), Poznań, 48-51.

Bartoszyński 1982: Bartoszyński, K. Teoria miejsc niedookreślonych na tle Ingardenowskiego systemu filozoficznego. // *Wypowiedź literacka a wypowiedź filozoficzna, Z dziejów form artystycznych w literaturze polskiej*, pod red. M. Głowńskiego i J. Sławińskiego, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk, 183–197.

Januszkiewicz 1998: Januszkiewicz, M. Tropami egzystencjalizmu w literaturze polskiej XX wieku: o prozie Aleksandra Wata, Stanisława Dygata i Edwarda Stachury. // *Poznańskie Studia Polonistyczne*, Poznań.

Kowalczyk 1990: Kowalczyk, A.S. W kręgu poetyki eseju. // *Kryzys świadomości europejskiej w estetyce polskiej lat 1945–1947*. Vincenz. Stempowski, Miłosz, Warszawa, 7–43.

Kurowicki 2004: Kurowicki, J. *Normalność jako sen idioty (wykłady o kulturowych i filozoficznych kontekstach literatury współczesnej*, Zielona Góra.

Markowski 1995: Markowski, M.P. Czy możliwa jest poetyka eseju?. // *Poetyka bez granic. Z dziejów form artystycznych w literaturze polskiej*. pod red. W. Boleckiego i W. Tomaszuka, Warszawa 1995, 109–119.

Miciński 1970: Miciński, B. Portret Kanta. // *Pisma: Eseje, artykuły, listy*, Kraków, 98–128.

Okopień 1982: Okopień, K. Dwie fenomenologie: Husserl i Gombrowicz. // *Wypowiedź literacka a wypowiedź filozoficzna. Z dziejów form artystycznych w literaturze polskiej*, pod red. M. Głowńskiego i J. Sławińskiego, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk, 121–130.

Rosner 1974: Rosner, K. *Ingardenowska koncepcja budowy dzieła literackiego jako źródło – inspiracji do analizy komunikacji artystycznej*. // *Studia Semiotyczne*, 1974 z. 5.

Sławiński 2000 a: Sławiński, J. Wypowiedź literacka a wypowiedź filozoficzna: trzy kwestie i jedna ponadto. // *Prace wybrane, t. IV, Próby teoretycznoliterackie*, Kraków, 80–87.

Sławiński 2000 b: Sławiński, J. Wzmianka o eklektyzmie. // *Teksty i teksty*, Kraków, 36–41.

Ulicka 1992: Ulicka, D. *Ingardenowska filozofia literatury*, Warszawa.

Wyka 2006: Wyka, M. Próba parareli: Gustaw Herling-Grudziński i Albert Camus. // *Niecierpliwość krytyki. Studia i szkice z lat 1961–2005*, Kraków.